

**กรอบความประพฤติจากพระธรรมเทศนาและพระโอวาทเนื่องในวันวิสาขบูชาของ
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก**

(เจริญ สุวฑฺฒโน) : ศึกษาวิเคราะห์

**A Frame of Conduct from a Sermon Preached on Visakha Puja Day by His Holiness
Somdet Phra Yanasangvara, the Supreme Patriarch of Thailand
(Charoen Suwattano) : Analytical Investigation**

ผศ.จุลศักดิ์ ชาญณรงค์

Asst. Prof. Chulasak Channarong

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์
นิสิตปริญญาเอก สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ ประกอบด้วย 1) สรุปรวมข้อธรรมที่ควรปฏิบัติในวันวิสาขบูชา 2) เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ผ่านงานพระนิพนธ์ที่เป็นพระธรรมเทศนาหรือพระโอวาทเนื่องในวันวิสาขบูชา และ 3) เพื่อนำข้อธรรมจากพระธรรมเทศนาและพระโอวาทอันจะนำมาปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ได้ข้อสรุปเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ตามลำดับเริ่มจากวัตถุประสงค์ข้อแรก พบว่าข้อที่ควรปฏิบัติเนื่องในวันสำคัญนี้คือการปฏิบัติตนให้เป็นไปตามสารัตถะของวันวิสาขบูชาและมีข้อธรรมที่ควรนำมาปฏิบัติ ประกอบด้วย ความกตัญญูต่อบุคคล อริยสัจ 4 และความไม่ประมาท สำหรับผลการศึกษาเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์การเขียนข้อต่อมาพบว่าเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชได้ทรงเน้นย้ำในสามประเด็นใหญ่ๆ ประกอบด้วย การระลึกถึงพระพุทธเจ้าผ่านความมหัศจรรย์แห่งพุทธบารมีที่นำมาปฏิบัติ และการกระทำทั้งปวงมีเป้าหมายเพื่อความสงบเย็นไม่ใช่เพียงแต่กับตนเอง แต่หมายถึง แก่ประเทศชาติ และแก่โลก และตอบสนองวัตถุประสงค์ข้อสุดท้ายด้วยการจัดทำเป็นกรอบความประพฤติเป็นแผนภาพ

คำสำคัญ : สมเด็จพระญาณสังวร / สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก / วันวิสาขบูชา

ABSTRACT

There are 3 main objectives in this article: 1) to summarize the Buddha's Dharma principles that are worthy of practicing, 2) to honor His Holiness Somdet Phra Yanasangvara, the Supreme Patriarch of Thailand (Charoen Suwattano) through His Holiness' written work for preaching a sermon on Vasakha Puja day, and 3) to lead a life on practicing Buddha's Dharma from the preached sermon systematically. The results as summarized in response to the objectives begin from the first one. That is the Buddha's Dharma principles that are worthy of practicing in an auspicious time of the important day of Visakha Puja. The Buddha's Dharma principles that Buddhists should lead a life on practicing comprise gratitude, the Four Noble Truths, and without being negligent. As for the result of investigation in response to the next objective, it was found that His Holiness Somdet Phra Yanasangvara emphasized and confirmed the three main points of the preached sermon comprising: our remembrances of Buddha through the miracles of the great charisma, leading our life on practicing Buddha's Dharma and the aim of doing all the good deeds is to attain peace, pleasantness and happiness and the aim is not only for our own selves, but also for our nation and the world. The response to the last objective is accomplished by creating a diagram or frame of conduct in a systematic way.

Keywords : His Holiness Somdet Phra Yanasangvara / the Supreme Patriarch of Thailand / Visakha Puja Day

บทนำ

วันที่ 3 ตุลาคม พุทธศักราช 2556 ถือว่าเป็นวาระสำคัญอีกวาระหนึ่งของประชาชนชาวไทยด้วยสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) มีพระชันษาครบหนึ่งร้อยปี ผู้เขียนจึงขอร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการเทิดพระเกียรติโดยการเผยแพร่พระเกียรติคุณโดยเฉพาะจากพระนิพนธ์อันทรงคุณค่า ทั้งนี้ นอกจากพระองค์จะเป็นประมุขแห่งสงฆ์ทุกนิกายในประเทศไทยแล้วพระจริยวัตรอันงดงาม พระราชกรณียกิจในด้านต่างๆ และผลงานของท่านนับเป็นแบบอย่างแห่งการสร้างองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีจำนวนมากและมีอยู่หลายประเภทไม่ว่าจะเป็นประเภทความเรียง คำบรรยาย และพระโอวาท รวมถึง พระธรรมเทศนาในโอกาสต่างๆ (สุเขวัน พลอยชุม. 2551 : 133)

ข้อใหญ่ใจความของงานพระนิพนธ์มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้น้อมนำพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาน้อมนำไปปฏิบัติตนเอง ในที่นี้จึงได้น้อมนำพระนิพนธ์ที่เป็นพระธรรมเทศนาหรือพระโอวาทเนื่องในวันวิสาขบูชาของเจ้าประคุณสมเด็จพระมาสุรพรบยอด ทั้งนี้ เพราะไม่เพียงวันวิสาขบูชาเป็น “วันสำคัญทางพระพุทธศาสนาสากล” ของชาวพุทธทุกนิกายทั่วโลก และวันเป็นสำคัญของโลกตามมติของที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติ วันวิสาขบูชาเป็นจุดเริ่มต้นของพระพุทธศาสนาในกาลปัจจุบันจากนัยแห่งวันคล้ายวันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน แห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งแฝงข้อธรรมที่จะทำให้สามารถน้อมนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้ จึงสรุปรวมข้อธรรมที่ควรปฏิบัติในวันสำคัญนี้โดยเริ่มจากการรวบรวมจากแหล่งข้อมูลบางส่วน ดังเช่นหน่วยงานกลางทางพุทธศาสนาที่มีหน้าที่โดยตรงในการเผยแพร่ข้อธรรมที่ควรน้อมนำไปปฏิบัติเนื่องในวันวิสาขบูชาเพื่อให้เห็นภาพกว้างๆ หรือแนวทางการปฏิบัติตนเนื่องในวันดังกล่าว ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์เบื้องต้นข้อแรกของงานเขียนชิ้นนี้ จากนั้นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ประการสำคัญข้อต่อมาจึงได้น้อมนำพระนิพนธ์ที่เป็นพระธรรมเทศนาหรือพระโอวาทเนื่องในวันวิสาขบูชาของท่านมาสรุปปรบยอดโดยเริ่มตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2545 จนถึง พุทธศักราช 2556 ปีพุทธศักราชปัจจุบัน จากนั้นเพื่อน้อมนำข้อธรรมจากพระธรรมเทศนาและพระโอวาทให้นำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบและเห็นภาพชัดเจนบทความชิ้นนี้จึงจัดทำเป็นกรอบความประพฤติสำหรับพุทธศาสนิกชนอันยอมเป็นเป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของเจ้าประคุณสมเด็จพระมาสุรพรบยอดในงานพระนิพนธ์ต่างๆ นั่นเอง ทั้งนี้จะกล่าวถึงใน

แต่ละส่วนเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ของการเขียนบทความชิ้นนี้ดังที่กล่าวข้างต้นตามลำดับ

ข้อธรรมที่ควรปฏิบัติในวันวิสาขบูชา

ดังที่ทราบกันโดยทั่วไปสำหรับพุทธศาสนิกชนผู้นับถือพุทธศาสนาว่ามีข้อธรรมหรือหลักความประพฤติมากมายที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานไว้ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยแต่ละบุคคลย่อมมีกรรมอันเนื่องมาแตกต่างกันดังนั้นหลักธรรมที่เหมาะสมกับแต่ละบุคคลและตามแต่กาลและเทศะย่อมแตกต่างกันออกไปเพื่อให้แต่ละบุคคลสามารถน้อมนำหลักธรรมข้อนั้นๆ หรือหลายข้อนำมาประยุกต์ใช้กับตนเองได้อย่างเหมาะสม สำหรับวันสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า คือ วันประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ย่อมต้องมีข้อธรรมที่สมควรเป็นอย่างยิ่งที่พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงและน้อมนำไปปฏิบัติ ทั้งนี้ เนื่องด้วยเหตุการณ์ใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าจะเป็นเหตุบังเอิญนั้นไม่มี ทั้งนี้ จึงมีการกล่าวถึงการน้อมนำข้อธรรมต่างๆ จากการระลึกถึงพระพุทธเจ้าดังกล่าวมาตั้งแต่อดีตจวบจนถึงปัจจุบัน ขอยกตัวอย่างพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่สิบแปด สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร. 2532 : 179-182) ได้ประทานพระโอวาทเนื่องในวันวิสาขบูชาประจำปี 2526 ไว้ว่า เป็นวันที่ถือเป็นโอกาสพิเศษที่ควรถวายสักการบูชาด้วยสัมมาตลอดจนมีการบำเพ็ญกุศลด้วยการบริจาคทานรักษาศีลสดับพระธรรมเทศนาและบูชาพระมหากุณมาธิคุณของพระพุทธองค์ นับเนื่องในกตเวทิตาธรรมปฏิบัติตนตามหลักธรรมจนมีธรรมะคุ้มครองรักษาด้วย ไม่ควรติดอยู่เพียงชั้นอามิสบูชา คือ แสดงความเคารพนับถือแต่เพียงของนอกกายแต่ต้องเคารพนับถือของในกายได้แก่ กาย วาจา ใจด้วยประพฤติตนตามเหตุผล ยึดหลักการประสูติ ตรัสรู้ ปรินิพพาน เป็นแนวทางดำเนินตาม

นอกจากนี้ ในปัจจุบันได้มีการกล่าวถึงข้อธรรมที่สมควรน้อมนำมาปฏิบัติโดยสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ที่ควรปฏิบัติในวันวิสาขบูชา คือ ความกตัญญู เป็นคุณธรรมคู่กับความกตเวที (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. 2556 : ออนไลน์) นอกจากนี้ ในเว็บไซต์ทางพระพุทธศาสนาธรรมะไทย (ธรรมะไทย. 2556 : ออนไลน์) ได้กล่าวถึงหลักธรรมสำคัญที่ควรนำมาปฏิบัติเพิ่มเติมจากบทความทางพุทธศาสนาของสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ เพิ่มเติมจากข้อความกตัญญูกตเวทีดังกล่าวข้างต้นอีก 2 ข้อ คือ อริยสัจ 4 และความไม่ประมาท

จากที่กล่าวข้างต้นจะพบว่า แม้จะมีความแตกต่างของสารัตถะของแหล่งข้อมูลทั้งสาม อย่างไรก็ตามก็มีความเห็นตรงกัน คือ ในวันวิสาขบูชาซึ่งถือว่าเป็นวันที่ควรถวาย

สักการบูชาด้วยสัมมาปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้าและยังต้องปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่พระองค์ทรงสอน แม้จะมีความลึกซึ้งที่ต่างกัน กล่าวคือสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) ได้ทรงเน้นย้ำว่า สำหรับการปฏิบัติตนนั้นถ้าพิจารณาจากสารัตถะของวันวิสาขบูชาจะต้องปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระองค์ทรงสอน อันเนื่องจากการประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพาน เป็นแนวทางดำเนินตามสำหรับการประสูติ คือ สิ่งต่างๆ ที่อุบัติขึ้นมาในโลกนี้มิได้เกิดจากความบังเอิญทุกอย่างเป็นตามเหตุผลเสมอ ส่วนการตรัสรู้เป็นการอบรมจิตเพื่อละซึ่งกิเลสและทำไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและการดับขั้นธปรีณิพพานสามารถพิจารณาได้ว่าทุกอย่างเป็นไปตามหน้าที่ของสังขารมีความตายเป็นเบื้องต้นผู้มีปัญญาจึงต้องเร่งสร้างสร้างคุณงามความดีจนเต็มความสามารถไม่เพียงทำอามิสบูชา ในขณะที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและเว็บไซต์ทางพระพุทธศาสนาธรรมะไทย (ซึ่งผู้เขียนสอนถึงหน่วยงานและสื่อที่กล่าวถึงหลักธรรมที่พระองค์ทรงสอนเนื่องในวันวิสาขบูชาในปัจจุบัน) ได้ระบุข้อธรรมที่ควรน้อมนำไปปฏิบัติ ประกอบด้วยความกตัญญูทุกขเวทนี อริยสัจ 4 และความไม่ประมาท ทั้งนี้อาจเนื่องด้วยเพื่อให้บุคคลโดยทั่วไปได้เข้าใจและสามารถน้อมนำข้อธรรมดังกล่าวไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ง่ายขึ้นนั่นเอง

นอกจากนี้ถ้าจะจัดหมวดธรรมจึงอาจพิจารณาได้โดยสังเขปว่า ในวันประสูติ อันเป็นการพิจารณาถึงการเกิด-ดับ ล้วนเป็นไปตามหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิดการดำเนินไปและการดับไปของชีวิตรวมถึงการเกิดการดับแห่งทุกข์ จนกระทั่งในวัน ตรัสรู้ ที่พระองค์พิจารณาอริยสัจ 4 หรือในความจริง 4 ประการคือ การมีอยู่ของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางไปสู่ความดับทุกข์ จนสามารถหมดกิเลสและอาสวะอย่างสิ้นเชิง อริยสัจ 4 จึงเป็นหลักธรรมข้อสำคัญที่ เป็นหัวใจหลักของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธเจ้าได้ประกาศพระพุทธศาสนาแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน และวันปรีณิพพานดังพิจารณาจากธรรมตามหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งหลอมรวมเป็นหลักธรรมหรือข้อธรรมที่ควรน้อมนำไปปฏิบัติเนื่องในวันวิสาขบูชานั่นเอง

สำหรับวัตถุประสงค์ประการสำคัญข้อต่อมาของการเขียนบทความนี้ คือ เพื่อเกิดพระเกียรติสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ; จากการนำงานพระนิพนธ์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวันวิสาขบูชาโดยน้อมนำพระนิพนธ์ที่เป็นพระธรรมเทศนาหรือพระโอวาทของท่านนำมาสรุปเป็นแนวคิดโดยเรียงลำดับตามปี

3. ข้อธรรมที่ควรปฏิบัติจากพระธรรมเทศนาและพระโอวาทของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) เนื่องในวันวิสาขบูชา พระธรรมเทศนาที่ระลึกวันวิสาขบูชา พระพุทธศักราช 2545 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. 2545 : 1-38) ได้ทรงกล่าวถึงการประสูติ ตรัสรู้ และปรีณิพพานของพระพุทธเจ้าซึ่งมีความหมายว่า “ผู้ชนะ” คือทรงสามารถพ้นความทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง การอัญเชิญพระธรรมคำทรงสอนมาปฏิบัติเพื่อให้เป็นแสงส่องชีวิต ประเทศชาติและโลก ทั้งนี้ การที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ทางหลุดพ้นนั้นได้ก็ด้วยมีข้อธรรมะข้อแรก คือ ความกรุณา ซึ่งทุกคนพึงอบรมจิตใจให้มี ความกรุณายิ่งขึ้น นอกจากนี้พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรง มีพระเมตตาทว่มนั้นให้พบให้เห็นในพระธรรมในพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงสอนที่สามารถปรับใช้ได้ทุกที่ทุกกาล และแก่ทุกชีวิต ทั้งนี้ทรงตรัสรู้ หมายถึง การทรงได้พระปัญญาสูงสุดได้ทรงรู้แจ้งในอริยสัจ 4 คือทรงรู้แจ้งในทุกข์ สมุทัย เหตุแห่งความเกิดทุกข์ นิโรธ ความดับทุกข์ และมรรค ทางปฏิบัติเพื่อถึงความดับทุกข์ ความรู้แจ้งในอริยสัจทั้ง 4 ประการนี้เป็นพระปัญญาคุณที่เกิดมีพระกรุณาคุณเป็นจุดเริ่มต้น และเมื่อทรงตรัสรู้หมดจดจากกิเลสสิ้นเชิงเป็นพระคุณสำคัญประการที่ 3 คือ พระบริสุทธิคุณ ซึ่งแม้สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วแต่พระธรรมยังคงครองโลกอยู่สำคัญที่ว่าจะมีผู้มีปัญญาต้อนรับพระพุทธองค์เพียงใดพึงทำตนให้เป็นที่พึงแห่งตนเสียแต่บัดนี้ด้วยวิธีที่ง่ายที่สุด คือ เร่งปฏิบัติตามพระธรรมคำทรงสอนซึ่งหัวใจพระพุทธศาสนา หรือหัวใจคำทรงสอนมี 3 ประการ คือ การไม่ทำบาปอกุศลทั้งปวง การทำบุญกุศลให้พร้อมบริบูรณ์และการชำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว ทั้งนี้จะต้องทำกรรมดี โดยต้องเชื่อเรื่อง กรรม ทุกๆ คน ทำแต่ความถูกต้องความดีงามทั้งปวงทำจิตใจให้ผ่องแผ้วพยายามลดละความโลภ ความโกรธ ความหลง โดยมีสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งโดยอาจยึดคำว่า “พุทโธ” ไว้ในการครองชีวิต

พระลิตเนื่องในวันวิสาขบูชา 2546 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ; อ้างอิงมาจาก นิธิศ ทรัพย์เลิศถาวร. 2556 : ออนไลน์) ได้ทรงกล่าวถึงวันวิสาขบูชาที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนด ให้เป็นวันเสด็จประสูติ ทรงตรัสรู้ และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทั้ง 3 มงคลกาลเป็นวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 อานาจพระจิตที่ยิ่งใหญ่เพียงนี้มีเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้นแน่นอน และพระจิตดวงนี้เต็มไปด้วยพระมหากรุณาต่อโลก องค์การ

สหประชาชาติจึงประกาศให้วันวิสาขบูชาเป็นวันสำคัญสากลของโลก คือวันแห่งความร่มเย็นเป็นสุขสงบของโลก โลกสงบสุขก็คือชีวิตที่สงบสุข เราทุกคนสงบสุขวันวิสาขบูชาก็เกิดแต่พระพุทธพุทธภัย เปี่ยมด้วยพระมหากรุณาโปรดประทานสงบสุขให้แก่ทุกชีวิตผู้ปฏิบัติตาม พระธรรมคำสอนถูกต้องแล้วตามประกาศของสหประชาชาติที่ว่าเป็นวันวิสาขบูชา วันสันติภาพโลก นอกจากนี้พุทธศาสนิกชนจะต้องปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะ หมายถึง ผู้มีพระพุทธศาสนาเป็นที่รักอย่างเต็มความสามารถ เพื่อเทิดทูนรักษาพระพุทธศาสนาให้สมกับที่ได้ประกาศว่าเป็นที่รัก

พระธรรมเทศนาที่ระลึกวันวิสาขบูชา 2547 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ; อ้างอิงมาจาก ลานธรรมเสนา. 2547 : ออนไลน์) ซึ่งทรงเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนา ในอนุภาพของพระพุทธศาสนา อนุภาพของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้อยู่ในจิตใจของตนด้วยการเกิดพลคุณแห่งพระรัตนตรัยนี้ คุณ หมายถึง ความดี ความงาม ที่ควรเทิดทูนเคารพบูชา ดังที่เรียกว่า พุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ นั้นเอง และทรงกล่าวว่าวันวิสาขบูชาว่าเป็นวันสำคัญของโลกตามการประกาศยอมรับขององค์การสหประชาชาติเป็นวันแห่งสันติภาพโลกและทรงอธิบายตั้งแต่การประสูติจนถึงวันดับขันธปรินิพพานของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเรื่องราวต่างๆ มิใช่เหตุบังเอิญ แต่เป็นเพราะพระมหากรุณาคุณ พระปัญญาคุณ และพระบริสุทธิคุณ โดยการปฏิบัติตามที่ทรงสอนอย่างจริงจัง สม่ำเสมอและแม้การเสด็จดับขันธปรินิพพานหาได้ เป็นเช่นเดียวกับการละโลกนี้ของสัตว์โลกทั้งหลาย ซึ่งได้ทรงเล่าถึงพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ที่ได้รับพระคุณ ทั้ง 3 นั้นมาแล้ว

พระธรรมเทศนาวันวิสาขบูชา 2548 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. 2548 : 1-27) ทรงกล่าวถึงวันวิสาขบูชาว่าเป็นวันที่สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ได้เสด็จลงเสวยพระชาติเป็นมนุษย์เพื่อทรงอัญเชิญพระพุทธศาสนา ยังคงความสว่างรุ่งเรืองให้กลับมาครองโลกอีกครั้ง ซึ่งความสว่าง ความเย็นแห่งชีวิตจิตใจผู้ใด มีมากเพียงใดขึ้นอยู่กับผู้นั้นใกล้ชิดกับพระธรรมคำทรงสอนเพียงใด ถ้าปรารถนาให้ชีวิตจิตใจที่สว่างเย็นต้องปฏิบัติเหตุให้ตรงกับผลที่ปรารถนา ผลย่อมตรงตามเหตุทุกประการ ให้ความสำคัญกับความดีโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับตนเอง จากนั้นได้ทรงกล่าวถึงพุทธศาสนิกชนว่าด้วย “ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดีที่หาได้ยากยิ่ง” ไม่เห็นความดีก็เป็นเหตุให้เห็นคุณ คนเป็นอันมากมีจุดอ่อนที่รักใคร่ชอบใคร่เห็น คนนั้นดี ดังนั้น จึงต้องให้ความสำคัญกับความ

เชื่อที่ได้รับจากการฟังด้วย ดังพุทธภาษิตที่ว่าผู้ฟังมากย่อมต้องพิจารณาเป็นสำคัญ การฟัง การเชื่อ โดยไม่พิจารณาให้ถี่ เป็นเหตุยังความไม่สวัสดิ์ ซึ่งต่างจากการปฏิบัติดี คือ ทำกรรมดี ซึ่งต้องกระทำต่อทุกคนโดยเฉพาะคนดีทั้งในเรื่อง ความคิด การแสดงออกต่างๆ เพราะบาปกรรมมีผลรุนแรง ดังนั้นผู้คนจึงคิดไปในทางที่ดี ความคิดที่ดีย่อมนำไปทำความดี ความคิดของคนจึงสำคัญนักและความดีที่เป็นที่ยอมรับกับทั่วไปคือการปฏิบัติตามพระธรรมคำทรงสอน ในสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่าดำรงตนนั้นเอง

สาส์นในโอกาสวันวิสาขบูชา พระพุทธศักราช 2549 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ; อ้างอิงมาจาก พลังจิต. 2556 : ออนไลน์) ได้ทรงกล่าวว่าวิสาขบูชาเป็นโอกาสที่กาลถือเป็นวันตรงกับวันประสูติ วันตรัสรู้ และวันปรินิพพานของพระพุทธองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ผู้ประดิษฐานพระพุทธศาสนา ดังนั้น เราทั้งหลายจึงควรทำการบูชาและน้อมรำลึกถึงพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมคำสอน และพระอริยสงฆ์ เพื่อน้อมนำมาเป็นที่พึ่งของตน เป็นแนวทางในการปฏิบัติดำเนินชีวิตเพื่อความสุขสวัสดิ์และสงบร่มเย็นแก่เพื่อร่วมโลกสืบไป

พระธรรมเทศนาจากแสงส่องใจ ที่ระลึกวันวิสาขบูชา ประจำปีพระพุทธศักราช 2550 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ; อ้างอิงมาจาก ลานธรรมจักร. 2551 : ออนไลน์) ได้ทรงยกพุทธภาษิตว่า “ความสั่งสมบาปนำทุกข์มาให้ การไม่ทำบาปนำสุขมาให้” ว่าเป็นศาสนพุทธภาษิตในพระพุทธศาสนา 2 ใน 3 ประการของหัวใจพระพุทธศาสนา คือ การไม่ทำบาปทั้งปวงการทำกุศลให้ถึงพร้อม และการชำระจิตใจของตนเองให้ผ่องแผ้วจากนั้นได้ทรงกล่าวถึงพุทธประวัติ และได้ทรงกล่าวว่าในบัดนี้ วันนั้นได้เป็นวันมหาบูชาสำคัญของโลก คือ วันวิสาขบูชาทุกวันนี้พระพุทธศาสนาได้ปรากฏความสำคัญยิ่งให้ประจักษ์ชัดเจนแก่โลก จนกระทั่งองค์การสหประชาชาติ ในนามของโลกได้ประกาศให้วันวิสาขบูชาเป็นวันสันติภาพโลก สันติภาพคือความร่มเย็นเป็นสุขของโลกเกิดแต่พระพุทธศาสนา ดังนั้น จึงควรปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะ คือเป็นผู้มีพระพุทธศาสนาเป็นที่รักและต้องปฏิบัติหน้าที่ของผู้มีพระพุทธศาสนาเป็นที่รักให้ดีที่สุด จากนั้นได้ทรงแสดงเรื่องกรรมเพื่อให้ทุกคนทำกรรมดีให้สมกับที่สมเด็จพระบรมศาสดาผู้ทรงความประเสริฐเลิศล้ำหาผู้เสมอเหมือนได้ทรงเสียสละพระองค์ยิ่งใหญ่จนสามารถประทานให้ แก่โลก

พระธรรมเทศนาจากแสงส่องใจ ที่ระลึกวันวิสาขบูชา ประจำปีพระพุทธศักราช 2551 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระ

พระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ; อ้างอิงมาจาก
ลานธรรมจักร. 2551 : ออนไลน์) ได้ทรงกล่าวถึงประวัติของ
วันวิสาขบูชาที่มาจากพระพุทธมหายานสูงสุดของโลก คือ
สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น จึงควรมีความ
มั่นใจและจงน้อมใจเทิดทูนในพระพุทธบาทไว้เหนือเศียรเกล้า
จากนั้นได้ทรงอัญเชิญพุทธภาษิตความว่า “โลกอันจิตย่อม
นำไป” แสดงความสำคัญที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของจิต ทุกจิตของคน
ทุกคนไม่มียกเว้นคนดีก็เพราะจิตดี คนชั่วก็เพราะจิตชั่ว โลกเย็น
ก็เพราะจิตของคนในโลกส่วนใหญ่เย็น คือเป็นจิตดี โกรธร้อน
ก็เพราะจิตของคนในโลกส่วนใหญ่ร้อน คือเป็นจิตไม่ดีความร้อน
ของจิตใจเป็นความร้อนของกิเลสจึงต้องศึกษาธรรมใน
พระพุทธศาสนานั้นก็คือผู้มีพระพุทธองค์หรือมีพระพุทธโอ
อยู่ในชีวิตจิตใจล้างใจความคิดปรุงแต่งคือการนำเข้าสู่ด้วยตนเอง

พระโอวาทวันวิสาขบูชาประจำปีพระพุทธศักราช 2552
ถึงพระพุทธศักราช 2554 (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระ
สังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ; อ้างอิงมาจาก สำนักงาน
พระพุทธศาสนาแห่งชาติ. 2552-2554 : ออนไลน์) ทรงกล่าวไว้
ด้วยเนื้อความเดียวกัน-ผู้เขียน ได้ทรงกล่าวว่าวันนี้เป็นวันวิสาขบูชา
เป็นวันที่มีความสำคัญที่สุดสำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วโลกเพราะ
เป็นวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน
พระองค์ทรงเป็นพระบรมศาสดาผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระคุณ
อันประเสริฐ 3 ประการ คือพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณ
และพระมหากรุณาธิคุณ ต่อทวยเทพมวลมนุษย์และสรรพสัตว์
ฉะนั้นควรที่เราทั้งหลายจะได้ทำการบูชาและน้อมรำลึกถึง
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมและพระอริยสงฆ์เพื่อ
น้อมนำมาเป็นที่พึ่งของตนเป็นแนวทางในการปฏิบัติดำเนินชีวิต
เพื่อความสวัสดิและความสงบสุขร่มเย็นแก่เพื่อนร่วมโลกสืบไป

พระโอวาทวันวิสาขบูชาประจำปีพระพุทธศักราช 2555
ซึ่งพระองค์ทรงประทานพระโอวาทความว่า พระพุทธศาสนา
คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น เมื่อกล่าวโดยย่ออีกก็คือสอน
ให้รู้ถึงความจริงของชีวิต คือเรื่องทุกข์ อันเป็นธรรมชาติของชีวิต
และความดับทุกข์ อันเป็นเป้าหมายหรือผลอันพึงประสงค์ของ
ชีวิตเมื่อกล่าวโดยหลักกว้างๆ คือ สอนให้เว้นชั่วทำดีทำจิตใจ
ของตนให้บริสุทธิ์และเมื่อกล่าวโดยหลักปฏิบัติก็คือ สอนให้
ปฏิบัติในศีลปฏิบัติในสมาธิปฏิบัติในปัญญา ทั้งนี้ก็เพื่อผลคือ
ประโยชน์สุขของพหุชน หรือเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก
ทั้งมวล ฉะนั้น ควรรำลึกถึง พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์
ที่ได้ทรงพระกรุณาสั่งสอนไว้ดังกล่าวข้างต้นน้อมนำเข้ามาศึกษา
และปฏิบัติกันอย่างจริงจังพร้อมทั้งแนะนำเผยแผ่ไปยังชาวโลก
ให้กว้างขวางยิ่งขึ้นเพื่อศานติสุขของมวลมนุษยชาติตลอดไป

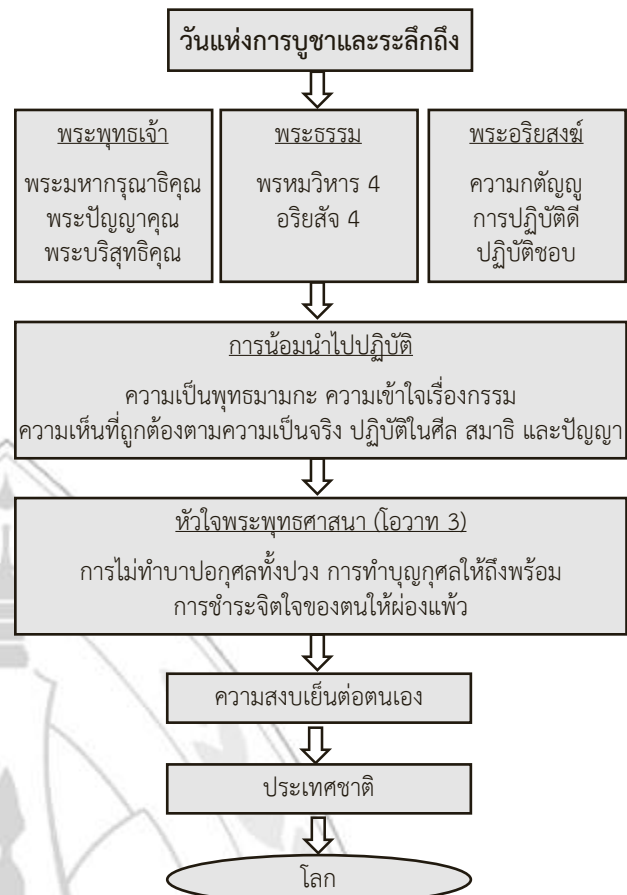
พระโอวาทวันวิสาขบูชาประจำปีพระพุทธศักราช 2556
ทรงประทานพระโอวาท ความว่า วันวิสาขบูชา กล่าวได้ว่าเป็น
วันเกิดขึ้นของพุทธศาสนา เพราะเป็นวันที่พระพุทธองค์ทรง
ค้นพบความจริงของโลกและชีวิตที่เรียกรวมๆ ว่าธรรมอันเป็น
ที่มาของพระพุทธศาสนา หรือพระพุทธศาสนานั้น เมื่อกล่าว
โดยย่อ ย่อมสอนให้ละความชั่ว ให้ประพฤติดีความดี และให้
ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง และยังมีหลักที่ผู้นับถือ
พระพุทธศาสนาควรจะศึกษาให้รู้ไว้คือ หลักธรรม หลักอริยสงฆ์
เหล่านี้เป็นข้อใหญ่ใจความซึ่งเป็นองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา
หน้าที่ของพุทธศาสนิกชน คือ ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา จึงควร
ศึกษาปฏิบัติให้เกิดความรู้ธรรมความเห็นธรรม ถ้ายังขาดความรู้
ธรรมความเห็นธรรม ก็ถือว่าเป็นพุทธศาสนิกชนเพียงครั้งเดียว
ทั้งนี้จึงควรพากันศึกษาปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ให้เกิด
เป็นความรู้ธรรมความเห็นธรรมนั้น เพื่อจะได้เป็นชาวพุทธที่
สมบูรณ์และนำสันติสุขมาสู่ตนและสังคมโดยถ้วนทั่ว

โดยสรุป แม้ว่าในแต่ละปีเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช
ข้อธรรมหรือข้อพึงปฏิบัติไว้แตกต่างกัน ถึงกระนั้นจะพบว่า
มีความต้องตรงกันหลายประการโดยเฉพาะในหลักข้อธรรมหรือ
ข้อพึงปฏิบัติ ประกอบด้วย (1) การกล่าวถึงพระประวัติของ
พระพุทธเจ้า (2) การศึกษาและปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรง
แสดงไว้อย่างเต็มความสามารถ (3) การปฏิบัติในศีล สมาธิ และ
ปัญญา (4) การไกลจากกิเลสหรือลดละความโลภ ความโกรธ
และ ความหลง (5) ความมหัศจรรย์แห่งพุทธบารมี ความยิ่งใหญ่
แห่งพระพุทธานุภาพ หรืออานุภาพของพระพุทธศาสนา
อานุภาพของพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์)
และ (6) การที่วันวิสาขบูชาเป็นวันสันติภาพโลก เป็นวันสำคัญ
ของโลก เป็นวันบูชาวันหนึ่งของโลก เป็นวันแห่งความสงบสุข
ของโลก นอกจากนี้ ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่าท่านได้ทรง
เน้นย้ำใน 3 ประเด็นใหญ่ๆ ประกอบด้วย (1) การระลึกถึง
พระพุทธเจ้าผ่านความมหัศจรรย์แห่งพุทธบารมี ความยิ่งใหญ่
แห่งพระพุทธานุภาพ หรืออานุภาพของพระพุทธศาสนา อานุภาพ
ของพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์)
(2) การน้อมนำไปปฏิบัติ (มิใช่เพียงแต่ข้อธรรมแต่หมาย
รวมถึงการกระทำตามแบบอย่างที่ได้รับจากพระพุทธเจ้าและ
พระอริยสงฆ์) และ (3) การกระทำทั้งปวงมีเป้าหมายเพื่อความ
สงบเย็นไม่ใช่เพียงแต่กับตนเอง แต่หมายถึงแก่ประเทศชาติ
และแก่มวลมนุษยชาติทั้งนี้จาก 3 ประเด็นหลักๆ ดังกล่าว ผู้เขียนได้จัดทำ
เป็นกรอบความประพฤติเพื่อวัตถุประสงค์ประการต่อมา คือ
เพื่อน้อมนำข้อธรรมจากพระธรรมเทศนาและพระโอวาทเพื่อ
น้อมนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบ ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

4. กรอบความประพฤติด้านพุทธศาสนาสำหรับพุทธศาสนิกชนที่ควรปฏิบัติจากพระธรรมเทศนาและพระโอวาทของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) เนื่องในวันวิสาขบูชา

ดังที่ได้กล่าวถึงในประเด็นก่อนหน้านี้ว่าในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่าท่านได้ทรงเน้นย้ำถึงข้อที่พุทธศาสนิกชนควรน้อมระลึกและนำธรรมที่แฝงนัยเนื่องในวันวิสาขบูชาไปปฏิบัติในสามประเด็นใหญ่ๆ ประกอบด้วย การระลึกถึงพระพุทธเจ้า การน้อมนำไปปฏิบัติ และการปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบเย็น ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาในรายละเอียดเพื่อนำมาสร้างกรอบความประพฤติ จึงอาจเริ่มด้วยการกล่าวถึงวันวิสาขบูชาว่าเป็นวันที่เป็นมหามงคลแห่งการบูชาและระลึกถึงความมหัศจรรย์ของพระพุทธศาสนา อันเกิดขึ้นจากพระคุณทั้งสามของพระพุทธเจ้าที่มีพระปัญญาคุณสูงสุดที่ได้รับแจ้งในอริยสัจ 4 จนทำให้พระองค์มีพระบริสุทธิคุณหมดจดจากกิเลสอันซึ่งเกิดมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นจุมฤตต้นรวมเป็นพระคุณทั้ง 3 ประการแห่งองค์สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า รวมถึงการระลึกถึงพระธรรมคำสอน และพระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบแห่งองค์สมเด็จพระบรมศาสดา ทั้งนี้ เราจึงต้องมีปัญญาในการต้อนรับพระพุทธองค์ในการอัญเชิญพระธรรมคำสอนสู่จิตใจพร้อมทั้งน้อมนำไปปฏิบัติให้เต็มความสามารถด้วยความเป็นพุทธมามกะอย่างแท้จริงคือเป็นผู้มีพระพุทธศาสนาเป็นที่รักและต้องปฏิบัติหน้าที่ของผู้มีพระพุทธศาสนาเป็นที่รักให้ดีที่สุด อันต้องมีความเข้าใจในเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะความเข้าใจเรื่องกรรมด้วยความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ด้วยศีล สมาธิ และปัญญา สำหรับการปฏิบัติที่ยึดหลักหัวใจของพระพุทธศาสนาหรือหมวดธรรมข้อโอวาท 3 คือ การไม่ทำบาปอกุศลทั้งปวง การทำบุญกุศลให้ถึงพร้อม และการชำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้วจากกิเลส คือ ความโลภ โกรธ หลง ด้วยการหยุดคิดปรุงแต่ง (สังขาร) ทั้งนี้ ย่อมจะเกิดความสงบเย็นต่อทั้งตนเอง สังคม ประเทศชาติ ดังที่มีพระพุทธศาสนาเป็นมงคลสูงสุดประจำชาติ จนยังความสงบเย็นแก่โลกให้สมกับที่วันวิสาขบูชาเป็นวันสันติภาพของโลก หรือวันแห่งความสงบสุขของโลกดังแสดงในรูปของแผนภาพ

แผนภาพแสดงกรอบความประพฤติสำหรับพุทธศาสนิกชนเนื่องในวันวิสาขบูชา

บทสรุป

ดังที่ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์หลักของการเขียนบทความชิ้นนี้ ประกอบด้วย (1) สรุปรวมข้อธรรมที่ควรปฏิบัติในวันสำคัญนี้โดยเริ่มจากการรวบรวมจากแหล่งข้อมูลบางส่วนเพื่อให้เห็นภาพกว้างๆ หรือแนวทางการปฏิบัติตนเนื่องในวันดังกล่าว ผู้เขียนได้ยกพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) ซึ่งทรงเน้นย้ำว่าสำหรับการปฏิบัติตนต้องเป็นไปตามสารัตถะของวันวิสาขบูชา ในขณะที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและเว็บไซต์ทางพระพุทธศาสนา ธรรมะไทย ได้ระบุข้อธรรม ที่ควรน้อมนำไปปฏิบัติ ประกอบด้วย ความกตัญญูต่อบุคคลที่อริยสัจ 4 และ ความไม่ประมาท (2) เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) ผ่านงานพระนิพนธ์ที่เป็นพระธรรมเทศนาหรือพระโอวาทเนื่องในวันวิสาขบูชา โดยเริ่มตั้งแต่พุทธศักราช 2545 จนถึงพุทธศักราช 2556 รวมระยะเวลา 11 ปี พบว่ามีความต้องตรงกันหลายประการ

โดยเฉพาะในหกข้อธรรมหรือข้อพึงปฏิบัติ เช่น การกล่าวถึงพระประวัติของพระพุทธเจ้า การศึกษาและปฏิบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างเต็มความสามารถ และ (3) เพื่อน้อมนำข้อธรรมจากพระธรรมเทศนาและพระโอวาทเพื่อน้อมนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบและเห็นภาพชัดเจนทั้งนี้จึงอาจวิเคราะห์ได้ว่าสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกได้ทรงเน้นย้ำว่า วันวิสาขบูชาเป็นวันแห่งการบูชาและระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย และสิ่งสำคัญที่พุทธศาสนิกชนควรตระหนัก คือ การน้อมเอาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญนี้มาเป็นข้อคิดในการดำเนินชีวิต อันอาจอ้างอิงจากหลักธรรมที่ควรระลึกจากการประสูติตามหลักปฏิจจสมุปบาท ที่ย่อมมีการเกิดด้วยเนื่องจากกรรม อันหมายถึงการกระทำที่น้อมนำมาปฏิบัติตนให้เป็นผู้ทำกรรมดีเป็นอันสงัดทั้งในชาตินี้และ ชาติต่อไป สำหรับการตรัสรู้ตามอริยสัจ 4 นั้นเพื่อให้เข้าใจในทุกชั้นน้อมนำหาหนทางแห่งการดับทุกข์ อันเป็นคุณค่าจากการได้เกิดเป็นมนุษย์ และการปริญพพาน ว่าท้ายที่สุดทุกสรรพสิ่งแม้พุทธองค์ยังมีการดับไปเพื่อให้น้อมนำไปปฏิบัติละเว้น ซึ่งการถือว่าสิ่งต่างๆ แม้กระทั่งร่างกายเป็นของเรานี้ยึดมั่นถือมั่น ดังที่พุทธองค์ได้ตรัสไว้ก่อนปริญพพานว่า “ธรรมก็ดี วินัยก็ดี ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่พวกเธอทั้งหลายธรรมวินัยนั้น จักเป็นองค์ศาสนาของพวกเธอทั้งหลายเมื่อเราล่วงลับไปแล้ว” (มหาปริญพพานสูตรมहा. ที. (ไทย) 10/159/128.) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539)

บรรณานุกรม

- ธรรมะไทย. (2556). วันวิสาขบูชา. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : <http://www.dhammathai.org>. [มกราคม 2556].
- นิธิศ ทรัพย์เลิศถาวร. (2556). พระลิขิต “สมเด็จพระสังฆราช” เชิญชวนชาวพุทธ. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : <http://www.atriumtech.com>. [มกราคม 2556].
- พลังจิต. (2556). พระสังฆราชประทานพรใช้หลักธรรมสร้างสุข 45 ปท. วิสาขะโลก. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : <http://board.palungjit.com>. [มกราคม 2556].
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ลานธรรมจักร. (2551). สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงประทานพระวโรวาทคติเนื่องในวันวิสาขบูชา พุทธศักราช 2551. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : <http://www.dhammajak.net>. [มกราคม 2556].
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (2545, 2547, 2548, 2550). แสงส่องใจ วันวิสาขบูชา. กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์.
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ). (2532). พระโอวาท. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- สุเชาว์ พลอยชุม. (2551). พระเกียรติคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) วัดบวรนิเวศ. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2552-2554). พระโอวาท สมเด็จพระสังฆราชวันวิสาขบูชา 2552-2554. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : <http://fws.cc/tamma/index.php>. [มกราคม 2556].
- _____. (2556). หลักธรรมวันวิสาขบูชา. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก : <http://www.onab.go.th>. [มกราคม 2556].